

PETRAS KALNIUS

ETNOKULTŪRINĖ LAIKYSENA KAIP TAPATUMO SAUGOS BŪDAS: PUNSKO IR SEINŲ KRAŠTO LIETUVIAI*

Punsko ir Seinų krašte autoriaus surinkta medžiaga rodo, kad čionykštės lietuvių bendruomenės, turinčios vos keletą tūkstančių narių, etninio tapatumo išlaikymo nuostatos turi aiškia etninės asimiliacijos prevencijos motyvaciją. Lietuvių pradinės mokyklos ir lietuvių gimnazija, maldos namai su lietuviškomis pamaldomis bei lietuviška spauda per visą XX amžių ir šiuo metu yra svarbiausieji krašto lietuvių siekiai ir etninio tapatumo išlaikymo prielaidos.

Punsko valsčiuje, kur lietuviai sudaro 80 proc. gyventojų, lietuvių bendruomenei iš dalies pavyko išplėsti lietuvių kalbos vartojimo ribas už šeimos ir lietuvių mokyklos ribų. Negausi bendruomenė pajėgė suburti daugiau kaip 20 įvairių žanrų aukšto profesionalumo meno saviveiklos kolektyvų. Krašto lietuvių bendruomenėje egzistuoja įsitikinimas, kad tai turi vienyti bendruomenę, išsaugoti joje lietuvių tradicinės kultūros pagrindus, suteikti jai spalvingo savitumo, kelti lietuvių mažumos prestižą valstybėje ir krašto, kuriame gyvena, visuomenėje. Kartu per tokią laikyseną numatomas individualaus etninio sąmoningumo ugdyimas ir branda, kultūrinių nuostatų ir vertybinių orientacijų susiformavimas.

Svarbus vaidmuo išlaikant etninį savitumą tenka šeimos institucijai. Tarp daugelio bendruomenės narių vyrauja įsitikinimas, kad demografinio bendruomenės išlikimo būtina sąlyga yra pirmumo teikimas lietuvių santuokoms, nes, kaip teigė dauguma respondentų mišrioje šeimoje lietuviškos kultūrinės orientacijos atsiskaidoma. Apklausos duomenų analizė rodo, kad tokia nuostata nėra susijusi su nusi-teikimu prieš lenkus, o su būgštavimais dėl galimų etninės asimiliacijos padarinių.

Įvadas. *Tyrimo problema.* Lenkijos lietuvių etnokultūrinę laikyseną, kaip etninio tapatumo išsaugojimo tikslą, yra plačiau ar siauriau nagrinėjęs ne vienas autorius. Daugiau šia tema yra rašę istorikai; iš jų pirmiausia minėtini Onutė Burauskaitė¹, Bronius Makauskas², Bohdanas Skaradzinskis³,

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą LKMA XX suvažiavime (2006 06 30-07 02).

¹ O. Burauskaitė, Suvalkų krašto lietuvių trėmimas, Punksas, 1997.

² B. Makauskas, Lietuvių mokyklos Vilniuje ir pietų Suvalkijoje 1920-1939 m., Roma, 1990; B. Makauskas, Vilnios lietuviai 1920-1939 metais, Vilnius, 1991.

³ K. Podlaski, Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Białystok, 1990.

pasirašęs Kazimiero Podlaskio slapyvardžiu, Vitalija Stravinskienė⁴, Kšyštofas Tarka (Krzysztof Tarka)⁵. Tačiau visuose šiuose darbuose dėmesys pirmiausia skiriamas lietuvių etninės bendruomenės istorijai, įvairių jos organizacijų veiklai. Įvairios temos daugiausiai nagrinėjamos etnopolitiniu aspektu. Tuo tarpu klausimai, kokia šiuo požiūriu yra individualioji bendruomenės narių laikysena, kokie elgsenos modeliai saugant etnokultūrinį tapatumą yra būdingi šeimai, moksliniuose darbuose dar nebuvo nagrinėti.

Darbo *objektas* - Lenkijos Respublikos Punsco-Seinų krašto lietuvių bendruomenės etniškumas.

Straipsnio tikslas: atskleisti, kaip Punsco-Seinų krašto lietuviai savo etnokultūrinę laikyseną ir etniškumo vertinimą sieja su siekais išlaikyti savo bendruomenės narių lietuviškumą, apsaugoti juos nuo gresiančios etninės asimiliacijos. Siekiama atskleisti individualiąsias bendruomenės etnokultūrinės nuostatas, deklaruojamas visuomenėje ir praktikuojamas šeimose.

Metodas - lyginamosios analizės.

Straipsnyje daugiausiai remiamasi 2005 m. birželio 13-18 d. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus ekspedicijos metu Punsco ir Seinų krašte surinkta medžiaga. Pagal iš anksto parengtą anketą „Lietuviai Seinų krašte“ buvo apklaustas 51 asmuo, pasirenkant proporcingai abiejų lyčių, įvairių amžiaus grupių ir socialinių sluoksnių atstovus. Iš jų 26 apklausti interviu būdu, kiti atsakė į anketos klausimus. Apklausą Seinuose, Punsco miestelyje, Punsco kaime, Kreivėnuose, Vaičiuliškėse, Valinčiuose, Kampučiuose, Vaitakiemyje, Vidugiriuose, Šlynakiemyje, Klevuose, Žagariuose atliko straipsnio autorius. Klausinėjant nebuvo klausiama respondento vardo ir pavardės. Kad tai nebus fiksuojama, respondentui buvo pasakoma pokalbio pradžioje.

Lietuvių bendruomenė Lenkijoje nesudaro net vieno procento šalies gyventojų, todėl jos siekis išlaikyti savo etninį tapatumą susiduria su objektyviais ir subjektyviais sunkumais. Gerbdami Lenkijos pilietybę ir būdami lojalūs valstybei, kurioje gyvena, nepolitizuodami tapatumo išlaikymo problemą, Punsco ir Seinų krašto lietuviai kartu iškelia savo etnokultūrinį savitumą ir akcentuoja bendrumą su pietų Lietuvos gyventojais dzūkais.

⁴ V. Stravinskienė, Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944-2000 metais, Vilnius-Punskas, 2004.

⁵ K. Tarka, Litwini w Polsce 1944-1997, Opole, 1998.

Nesuklystumė pasakę, kad dabartinėje Lenkijoje, gal net labiau negu Lietuvoje, humanitariniuose ir socialiniuose moksluose bei žiniasklaidoje propaguojama konstruktyvistinė etninės bendruomenės samprata, etnos mitologizavimo kritika, o drauge ir etniškumo tapatinimas su etnocentrizmu. Tačiau nepaisant to, Lenkijos, ypač Punsco ir Seinų krašto, lietuviams etninis patriotizmas anaip tol neatrodo žuvęs reikalas. Etniškumas čia, J.A.Fišmano žodžiais tariant, patiriamas kaip giminiškumo fenomenas, „...tęstinumas mummyse ir tuose asmenyse, su kuriais mus sieja bendri protėviai“⁶.

Punsco ir Seinų krašto lietuvių bendruomenė neturi kokių nors prigimtinio etniškumo ideologų, kurie gintų ir įrodinėtų esant teisią ir moksliskai pagrįstą tokią jų laikyseną, todėl ją turėtume priimti kaip natūralią, iš istorinės patirties išplaukiančią savaizaus reakciją. Nepaisant to, kad šio krašto lietuviai, gyvendami svetimoje valstybėje, yra labai stipriai integruoti į Lenkijos visuomenę (ką rodo puikus lenkų kalbos mokėjimas, piliečio pareigų suvokimas, pagarbi laikysena valstybės simbolių ir istorinių vertybių atžvilgiu) ir yra visiškai lojalūs savo valstybės piliečiai, etninę bendrumą jie išplečia ir į bendrą priklausomumą su lietuviais, gyvenančiais už valstybinės sienos.

Pasakytina, kad Punsco ir Seinų krašto lietuvių bendruomenės narių veikimo ir siekių bruožai neatitinka konstruktyvistų samprotavimų apie primordialistiškai nusiteikusių etninių bendruomenių siekius, kurie aki-vaizdžiai reiškiasi daugelyje Europos, ir ne tik jos, šalių. Punsco ir Seinų krašto lietuvių bendruomenėje nėra nei legalaus, nei nelegalaus politinio veikimo etninės bendruomenės ribose, nėra nusistatymo kelti savo valstybei politinius reikalavimus, politizuoti savo etninį tapatumą. Be to, pripažindami bendrumą su Lietuvos lietuviais, jie išskiria save kaip lokalinę socialiai ir kultūriškai sėkmingesnę bendruomenę, geriau reprezentuojančią lietuviškumą kitataučių akyse ir turinčią stabilesnes moralines nuostatas negu Lietuvos lietuviai. Tačiau paveldėtas etninis tapatumas Lenkijos lietuviams brangesnis už įgytą didelės valstybės pilietinį tapatumą. Kita vertus, jų turimas lokalinis lietuviškasis (dzūkiskasis) tapatumas jiems atrodo grynesnis už Lietuvos lietuvių etninį tapatumą, nes esąs mažiau pažeistas ir mažiau deformuotas svetimų įtakų.

Beveik absoliučiai visi apklaustieji, pripažindami, kad dabar sąlygos lietuviškumui reikštis yra daug geresnės, negu buvo komunistinėje Len-

⁶ J.A.Fišmanas, Etniškumas šiuolaikinėje Europoje, - *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 4, p. 5.

kijoje, vis dėlto dažnai teigė, kad jų problemos nėra iki galo išspręstos, jie yra priversti nuolat įrodinėti savo teisę šalia pilietinės tapatybės išpažinti ir etninę tapatybę ir dėl lietuvių išlikimo turi būti nuolatinėje „budėjimo“ būsenoje. Tokią galvoseną palaiko ir įsitikinimas, kad vietos lietuviai turi būti pasirengę galimiems netikėtumams, susijusiems su valdančiųjų partijų kaita Lenkijos Seime. Kai kurie apklaustieji baiminosi, kad, jų žodžiais tariant, „artėjant Lenkijoje fašistinėms valdžioms“, lietuvių padėtis galinti tapti dar sunkesnė, negu buvo valdant komunistams. Parodyti, kiek tokie nuogastavimai yra pagrįsti, nėra šio straipsnio tikslas, nes tai jau būtų politologinis klausimas, į kurį atsakymą galėtų duoti atskiras tyrimas.

Kartu tarp apklaustųjų vyravo nuomonė, kad dabar lemiamą vaidmenį čia atlieka pačios bendruomenės nusiteikimas, darbštumas ir atskiro individo laikysena. Pagyvenęs punskietis tai pasakė labai kategoriškai: „Lietuvių reikia nešioti savyje, o jeigu ji stipriai įaugusi tavyje, jokie įstatymai jos neišraus. Labai svarbu, kad šeimoje žmonės kalbėtųsi lietuviškai“. Panašūs pasakymai buvo gana dažni.

Galima neklystant tvirtinti, kad būtent kalboje šio krašto lietuviai „atpažįsta patys save“ ir savo esminį skirtumą nuo „kitų“. Būtent gimtosios kalbos išsaugojimui, vartojimui kasdienybėje, o ypač jos perdavimui jaunesnėms kartoms yra skiriamas didžiausias dėmesys. To akivaizdus įrodymas yra čionykščių lietuvių vyraujanti nuostata visur, kur galima išsiversti su lietuvių kalba, tik ją ir vartoti. Jeigu neturėsime galvoje nedidelio procento asmenų, linkusių keisti savo etninę orientaciją, tarpusavyje bendraujant lenkų kalba nevartojama jokiais gyvenimiškais atvejais, kai be jos galima išsiversti. Tai - privatus bendravimas su lietuvių tautybės bendradarbiais ir kaimynais, lietuvių susirašinėjimas, pokalbiai telefonu ir t.t. Absoliuti lietuvių kalbos preferencija matoma pasirenkant tam tikra kalba parašytas maldaknyges ir pamaldas bažnyčioje. Antai tik 5 proc. apklaustų Punsco ir Seinų krašto lietuvių nurodė, kad turi lenkiškų ir lietuviškų maldaknygių, visi kiti meldėsi tik iš lietuviškų maldaknygių. Absoliučiai visi apklaustieji tvirtino, kad lanko pamaldas tik lietuvių kalba. Kalbos reikšmę tikėjimo išpažinimo dalykuose geriausiai rodo apklaustųjų atsakymai. Pagyvenęs Seinų gyventojas lietuvis ta proga nurodė: „Jeigu nėra lietuviškų pamaldų, aš į lenkiškas neinu visai“⁷. Atsakinėdami į klau-

⁷ Gyventojų apklausos anketa Nr. 33, užrašyta 2005 m. birželio 17 d. Seinuose. Kaip nurodė apklaustieji Seinų gyventojai, pamaldos lietuvių kalba jų mieste yra tik vieną kartą per savaitę, be to, nepalankiu metu, ypač sunku norintiems atvykti į jas iš tolimesnių kaimų. Todėl Seinų krašto lietuviai deda pastangų pakeisti pamaldų laiką.

simą: „Kokia kalba parašytos Jūsų maldaknygės?", daugelis apklaustųjų lyg susitarę kartoję: negali būti ir kalbos, kad jų maldaknygės galėtų būti parašytos lenkiškai. Remiantis apklaustųjų parodymais, galima teigti: tokią jų nuostatą labai lemia ir tai, kad jie paprasčiausiai nemoka ne tik lenkiškų giesmių bet ir lenkiškų poterių. „Mus poterių tėvai namuose išmokino lietuviškai, todėl kitokių ir nemokame". Kai kurie apklaustieji namuose turėjo lietuviškų ir lenkiškų maldaknygių, bet paaiškėjo, kad tai buvo mišrias su lenkais santuokas sudarę lietuviai, taip pat (Žagarių kaimė) lenkiškos maldaknygės buvo likusios iš to laiko, kai jų gyvenamojoje vietovėje lietuviškų pamaldų dar nebuvo.

Punsko ir Seinų krašto lietuviai akcentuoja savo tapatumą ir kultūros vartojimo dalykuose bei jų pačių kultūrinėje veikloje. Nepaisant to, kad krašto lietuvių bendruomenė demografiniu požiūriu yra labai negausi, o žiniasklaida lenkų kalba labai išplėtotą, įvairi, pajėgi tenkinti įvairiausių pažiūrų ir skonių vartotojus, lietuvių bendruomenė teikia pirmenybę žiniasklaidai lietuvių kalba. Tai ypač pasakytina apie informaciją, gaunamą spausdintu žodžiu. Čia pirmumas teikiamas pačios bendruomenės leidžiamiems leidiniams, o per elektroninę žiniasklaidą gaunamai informacijai prierašumas rodomas Lietuvos radijo stočių klausymu ir jos televizijos laidų žiūrėjimu. Tiriant vietinių lietuvių kalbines nuostatas, dėmesį atkreipė faktas, kad nerasta nė vienos lietuvių šeimos, kurioje būtų prenumeruojami tik lenkiški leidiniai. Surinktų duomenų analizė parodė, kad 32 proc. apklaustųjų prenumeravo lietuviškus ir lenkiškus leidinius, o 56 proc. - tik lietuviškus (daugiausiai Punsko lietuvių leidžiamą žurnalą „Aušra" ir vaikams skirtą žurnaliuką „Aušrelė"), o kiti neprenumeravo nei lietuviškų, nei lenkiškų leidinių.

Lietuvoje niekur nerasime analogo, kad kuriame nors jos teritoriniame administraciniame vienetė su panašiu gyventojų skaičiumi būtų susitelkę ir darniai veikę tiek meno saviveiklos kolektyvų, kiek jų matome, pavyzdžiui, Punsko valsčiaus lietuvių bendruomenėje. Meno saviveiklos aktyvistų aiškinimuose, komentuojančiuose šį fenomeną, išryškėja dvejopo pobūdžio motyvai: pirmiausia iškelti lietuvių tautos ir lietuvių kultūros prestižą („Mes taip stengiamės todėl, kad lenkai žinotų, kas yra Lietuva", arba: „Kad nepadarytume gėdos Lietuvai"). Kartu per kultūrinę veiklą stengiamasi parodyti lenkams savo patrauklumą, pelnyti jų simpatijas, mažinti tarpusavio susvetimėjimą. Visų jų repertuare vyrauja lietuviškojo folkloro bei profesionalieji lietuvių kūriniai. Etninę kultūrinę jų orientaciją ypač atspindi neformalus bendruomenės narių pobūviai ir pasilinksmi-

nimai, kaip antai, šeimos šventės, kai iškyla poreikis ir akstinas patiems pobūvio dalyviams pasireikšti, atlikti dainuojamosios kūrybos pavyzdžių. Kaip nurodė absoliuti dauguma apklaustųjų, netgi tada, kai tarp svečių yra lenkų, dainuojama tik lietuviškai.

Tokią čionykščių lietuvių etnokultūrinę laikyseną, jų pačių tvirtinimu, diktuoja gyvenimo realybė. Pripažindami, kad demokratinėje Lenkijoje subjektyvaus veiksnio įtaka etninei asimiliacijai yra gerokai sumažėjusi, jie mato ir grėsmes, kylančias iš natūraliosios asimiliacijos, nes lietuvių bendruomenei objektyviai tampa vis sunkiau pasipriešinti moderniojo pasaulio įtakoms ir postkomunistinio pasaulio žmonių mąstyme įsiviraujančioms kosmopolitinėms nuotaikoms. Lietuvių kalbos vartojimas yra gerokai apsunkintas tose gyvenamosiose vietovėse, kur lietuviai nesudaro ryškos daugumos. Beviltiškos pastangos pasiekti dažnesnes ir geresniu laiku pamaldas už Punsco ribų brandina tokios kovos nuovargį ir būsimą perėjimą prie lenkiškų pamaldų.

Kadangi plečiasi lenkiškosios elektroninės žiniasklaidos galimybės ir gerėja jų transliacijų girdimumas ir matomumas, o lietuviškųjų laidų perėmimas toliau negerėja, tad jaunesnioji karta tampa vis prieraišesnė lenkiškosioms transliacijoms, o drauge - labiau prieraiši lenkiškai, o ne lietuviškai kultūrai. Kaip svarbų veiksnių, talkinantį šio krašto lietuvių laipsniškam atšalimui nuo lietuviškų radijo laidų, apklaustieji minėjo ir Lietuvos valstybinio radijo atsainumą lietuvių etninei kultūrai, ypač lietuviškoms dainoms ir, apskritai, visų Lietuvos radijo stočių užteršimą daugiausiai angliškais dainomis⁸. Dėl lietuviškų pradinių mokyklų stokos atokesniųjų kaimų lietuviškos šeimos retkarčiais pasiryžta leisti savo vaikus į lenkišką pradinę mokyklą. Dėl to ir Punsco S.Dariaus ir S.Girėno mokyklos įvairių lygių lenkiškosiuose klasėse pamažu gausėja mokinių, atėjusių iš lietuviškų šeimų. Dažnėjant mišrioms santuokoms ir matant, kad vis daugiau lietuvių savo vaikus pradeda leisti į lenkiškas mokyklas ir lenkiškas klases, o lietuvių kalbos vienur kitur atsisakoma ir lietuvių šeimose, lietuviškumas dabar bene aktyviau yra palaikomas ne šeimos pastangomis, o bendruomenės elito kultūrine veikla.

Šeimos gyvenimas yra bene labiausiai matoma sritis, kurioje šio krašto lietuvių bendruomenė pirmiausiai pastebi vykstančius pokyčius. Jie patys pripažįsta, kad šiuo metu, traukiantis iš gyvenimo įvairiems etni-

⁸ Viena moteris apklausos metu sakė negalinti atsistebėti pastarųjų metų pokyčiais Lietuvos radijuje ir gana piktai klausė: „Nejaugi lietuviai užmiršo lietuviškai dainuoti?“ Anketa Nr. 32. Užrašyta 2005 m. birželio 15 d. Vidugiriuose.

niams stereotipams, demokratėjant Lenkijos visuomenei, kartu lietuvių bendruomenėje silpnėjant „priešiškos apsiausties“ jausenai, šeima dabar nebeatlieka tokio svarbaus vaidmens stabdant etninę asimiliaciją, koki atlikdavo anksčiau. Pastebima, kad asimiliacija skinasi sau kelią per tas bendruomenės šeimas, kurios tautinio savitumo išlaikymui tampa abejingos. Vis dėl to taip pat yra akivaizdu, kad tokia padėties raida kelia nemažą susirūpinimą tiems lietuvių bendruomenės nariams, kurie gana blaiviai suvokia lietuviybės ilgo egzistavimo problemišumą milijoninių kitataučių apsupties sąlygomis. Todėl nė kiek nestebina daugelio vietinių lietuvių vedybų nuostatos, kurios moderniajame pasaulyje iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti atgyvenusios. Ne tik Punsco valsčiuje, kur lietuvių tautybės gyventojai sudaro apie 80 proc. gyventojų⁹, bet ir Seinų mieste, kur lietuviai yra ryški mažuma, absoliuti dauguma lietuvių yra susituokę su savo tautiečiais. Netgi be jokių matematinių skaičiavimų yra akivaizdu, kad ir tada, jeigu vietos lietuviai tuokdamiesi neteiktų reikšmės sutuoktinio tautybei, etniškai mišrių santuokų procentas lietuvių bendruomenėje būtų kur kas didesnis¹⁰. Tik 12 proc. apklaustųjų nurodė, kad jie pritartų savo sūnaus ar dukters santuokai su kitos tautybės asmeniu, 41 proc. nepritartų jokiais aplinkybėmis, visi kiti kelia tokią ar panašią sąlygą būsimam žentui arba marčiai: kad nebūtų šoviniškai nusiteikę jo tautos ir kultūros atžvilgiu. Antai, jauna Vaitakiemio gyventoja aiškino: „Pritarsiu, jeigu tai bus normalus žmogus, jeigu mokysis mario kalbos, gerbs mano kultūrą. Mano sesuo ištekėjo už anglo, kuris labai kantriai ir sėkmingai mokosi lietuvių kalbos, man malonu su juo susitikti“¹¹.

Galima sakyti, kad čia turime chrestomatinių pavyzdžių situacijos, kurią yra nusakęs filosofas Juozas Girnius, viename savo darbe diskutavęs mišrių šeimų klausimu tiek su lietuvių išeivijos karingais tautininkais, tiek su liberalais. Pastebėjęs, kad etninės bendruomenės, gyvenančios ne savo tėvynėje, nariams mišrios santuokos yra ypač neišvengiamos, jis akcentavo, kad tokios santuokos negali būti vertinamos vienareikšmiškai. Mišri

⁹ Punsco kraštas, Punksas, 2005, p.34.

¹⁰ Etnologijoje naudojami mišrių santuokų tikėtino skaičiaus sudarymo per tam tikrą laiką konkrečioje vietovėje apskaičiavimo metodai. Tačiau nei Punsco, nei Seinų lietuvių bendruomenės atveju šių metodų panaudoti neįmanoma, nes Lenkijos piliečių etninis priklausomumas nefiksuojamas nei asmens dokumentuose, nei santuokos aktų įrašuose. Tačiau ekspedicijos metu tarp kitų klausimų gauta informacijos ir apie individualias apklaustųjų vedybines nuostatas bei apie jų nuomonę etniškai mišrių santuokų atžvilgiu. Gautų atsakymų apibendrinimas leidžia daryti tam tikras išvadas.

¹¹ Gyventojų apklausos anketa Nr. 34. Užrašyta Vaitakiemyje 2006 m. birželio 16 d.

šeima gali būti abipusė, paritetiška, bet gali būti ir lietuviškąją pusę visai paneigusi, kai joje susiklosto padėtis, kur viena pusė savęs visiškai atsisako, lyg ir parsiduoda antrajai, nes ši viską lemia, o pirmoji nieko nereiškia¹². Štai tada, jo manymu, mišri šeima tampa problema. Bet neišvengiamumo sąlygomis mišri santuoka gali būti pateisinama ir garbinga, jeigu ji yra ne tik fiziškai, bet ir visapusiškai mišri¹³. Ir čia J.Gimius labai taikliai nusako, kad biologiškai vienašalė šeima gali būti lietuviškumo požiūriu mirusi kur kas labiau, negu kultūrinį paritetą respektuojanti mišri šeima, kurios nariai gali atlikti pozityvų „ambasadorių“ vaidmenį, gausindami savo kultūros ir tautos simpatikų abiejose etninėse bendruomenėse. Blogybė yra ne tai, kad mišrių santukų neišvengiama, bet tai, jeigu mišria santuoka nesukuriam tikrai mišrių šeimų¹⁴, tai yra šeimų, kuriose vienodai respektuojamos abiejų sutuoktinių kalbos ir kultūros.

Sprendžiant pagal Punsco ir Seinų krašto lietuvių vedybines nuostatas, gali atrodyti, kad egzistuoja negausios tautinės mažumos nusiteikimas prieš šalies daugumą. Tačiau atliekant apklausą stebino daugelio vietos lietuvių nusiteikimas vengti stereotipinių lenkų apibūdinimų, apskritai juos stereotipizuoti¹⁵. Kartu jie pabrėždavo, kad vienokių ar kitokių žmogaus savybių negalima arba nedera sieti su tautybe. Taip pat pastebėta, kad mišrios vedybos dažniausiai nepageidautinos ne su lenkais, su kuriais bendraujama kasdien, o su čigonais ir žydais, kurių šiame krašte yra labai mažai ir lietuviai su jais susiduria retai. Tiesa, po šių seka lenkai, po jų - rusai.

Iš viso to galima daryti išvadą, kad čia svarbesnį vaidmenį atlieka ne potencialaus uzurpatoriaus, skriaudiko įvaizdis, o didesnė kultūrinė distancija (žymesni tradicinių kultūrų ir kalbų skirtumai). Bet šalia to atsižvelgiama ir į galimą asimiliacinį spaudimą - lenkai dažnai minimi kaip nepageidautini vedybiniai partneriai, nors vadinamoji kultūrinė distancija tarp lenkų ir lietuvių yra gana nedidelė. Taigi galima sakyti, kad dažnas šio krašto lietuvių nepritarimas etniškai mišrioms vedyboms nėra nusiteikimas prieš kitą tautybę, o nusiteikimas prieš savo bendruomenės ir asmens tapatybės statymą į pavojų. Asimiliacinio spaudimo baimės ryškiai

¹² J.Gimius, Mišrių šeimų „tikrovė“, - *Aidai*, 1969, Nr. 10, p. 437.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat, p. 438.

¹⁵ Lietuvoje lietuviai lenkus stereotipizuoja kur kas ryškiau, čia aiškiai vyrauja neigiami heterostereotipai (neigiamų savybių priskyrimas kitiems). Žr.: I.Trinkūnienė, Etniniai stereotipai, - *Miestiečiai*, sud. E.Krukauskienė, Vilnius, 1997, p. 63-74.

išreikštos nepritariančiųjų mišrioms vedyboms žodžiuose, pavyzdžiui: „Mišrių šeimų sukūrimas yra pagrindas greitam nutautėjimui. Tai atsitinka vienos kartos laikotarpiu“¹⁶. „Kai susikuria mišrios šeimos, procesas eina į tą pusę, vaikai būna ne lietuviai, o lenkai“¹⁷. „Mišrios šeimos čia padarys grabą lietuvybei“¹⁸.

Šioje lietuvių bendruomenėje aiškiai vyrauja įsitikinimas, kad lietuviai apskritai yra per silpni mišriose šeimose pasiekti kultūrinį paritetą, o Lenkijoje tai esą ypač sunku, todėl tarp etniškai mišrių šeimų kultūriškai mišrios čia esančios didelė retenybė. Pagyvenęs Seinų gyventojas teigė, kad su kitų tautybių moterimis jis savo sūnaus vedyboms gal ir pritartų, tik ne su lenke. Su čigone, jo manymu, dar būtų pusė bėdos, nes lenkė savo vyrą lietuvi „perdarys į lenką“, o čigonė to nesiektų. Toliau jis kalbėjo: „Žinoma, jeigu protinga būna lenkė, tada ir ji taikosi, mūsų krašte tokių yra. Šiaip 95 procentai vaikų iš mišrių šeimų jau nekalba lietuviškai. 5 procentai - kai žmona ir vaikai išmoksta lietuvių kalbą, eina po visus ansamblius. Labai gražu. Jeigu lenkė išteka Afrikoje ar Prancūzijoje, ar už arabo, tai tie jos juodaodžiai vaikai kalba lenkiškai. Lietuviai to nepasiekia. Tiesa, Lietuvoje lietuviai negriukus padaro lietuviais, o už Lietuvos ribų jau nepadaro“¹⁹.

Įvertindami tokią situaciją, šio krašto lietuviai, dažniausiai mišrią šeimą sukūrusio lietuvio ar lietuvės tėvai, bando jaunai šeimai daryti įtaką, mėgina joje įgyvendinti lenkiškumo ir lietuviybės paritetą. Seinų miesto lietuvis pasakojo, kad jis atvirai reiškė nepasitenkinimą savo sūnaus vedybomis su lenke, tai demonstravo marčios akivaizdoje. Ši, norėdama gerų santykių, pramoko lietuviškai kalbėti, išmoko lietuviškų dainų, nors jaunoji šeima gyvena Lenkijos gilumoje. Dabar, paties respondento teigimu, uošvių ir marčios santykiai yra puikūs²⁰. Kaip tipišką pavyzdį galima nurodyti 65 m. Vidugirių kaimo gyventojos „kovą“ su savo anūku (dukters, kaip ji sako, „ištėkėjusios už mozūro“, sūnumi). Ji pasakoja: „Anūkė šneka lietuviškai, o vaikas užsispyrė. Aš in tave lenkiškai nešnekėsiu, sakau, kaip nori, išsimokyk. Ir pramoko. O anūkė pati pramoko, bet prie svetimų sarmatinasi, nes ne viskas išeina“²¹.

¹⁶ Anketa Nr. 20. Užrašyta 2005 m. birželio 13 d. Punske.

¹⁷ Anketa Nr. 37. Užrašyta 2005 m. birželio 16 d. Punske.

¹⁸ Anketa Nr. 40. Užrašyta 2005 m. birželio 16 d. Punske.

¹⁹ Anketa Nr. 33. Užrašyta 2005 m. birželio 17 d. Seinuose.

²⁰ Anketa Nr. 35. Užrašyta 2005 m. birželio 17 d. Seinuose.

²¹ Anketa Nr. 32. Užrašyta 2005 m. birželio 15 d. Vidugiriuose.

Įdomu ir tai, kad šiame krašte, kur kas rečiau negu Lietuvoje, mišrių šeimų problemos akcentuojamos dėl šeimos narių tarpusavio santykių. Pavyzdžiui, respondente aiškino: „Mišrioje šeimoje daugiausiai būna barinių. Dveji poteriai vienoj lovoj - tikrai negerai. Todėl ir nepasisėkė dukraitas gyvenimas“²².

Etnografinės ekspedicijos metu Punsco ir Seinų krašte užfiksuotas ir gana neįprastas faktas, kurio iki šiol nei Lietuvos etnologai, nei kiti autoriai nėra nustatę visoje pasaulio lietuvių bendruomenėje. Tai - pritarimas endogaminei laikysenai vietos lietuvių bendruomenės ribose. 44 metų Punsco miestelio inteligentas, gimęs ir augęs lietuvių šeimoje ir pats save laikantis lietuviu, nurodęs, kad labiausiai nepritartų savo vaikų vedyboms su lenkais, tuoj paskubėjo pridurti, kad labai abejotų, veikiau būtų skeptiškai nusiteikęs ir dėl savo sūnaus santuokos su Lietuvos Respublikos lietuve²³. Tiesa, pagal turimą medžiagą negalime spręsti, ar tai pavienis, asmeninės bei įgytos patirties padiktuotas atvejis, ar tokia nuostata, garsiai nedeklaruojama, glūdi didesnėje ar mažesnėje šio krašto lietuvių bendruomenės dalyje. Konkrečiai kalbant apie vedybas, daugiau panašių vertinimų negirdėta, tačiau fiksuoti dar keli neigiami vertinimai, pasakyti Lietuvos lietuvių moterų atžvilgiu, priskiriant joms ištivirkusių, moraliai nestabilių individų savybę. Konkretesnėms išvadoms mūsų turimos medžiagos nepakanka. Reikėtų parengti specialią tyrimo metodiką ir respondentų atranką arba atlikti visuotinę krašto lietuvių bendruomenės apklausą.

Pagaliau ir anksčiau aptartoji endogaminė laikysena (atsargi laikysena vedybų klausimu kitų tautybių atžvilgiu) anaip tol nerodo Punsco ir Seinų krašto lietuvių uždaro lenkų kultūrai, ką labai kategoriškai tvirtino ir patys apklaustieji. Antai, 33 metų ūkininkas teigė: „Mes lenkų kultūrai esam atviri, bet tik stengiamės neįsileisti lenkiškumo į savo tarpą“²⁴. Panašiai sakė ir minėta ūkininkė iš Vidugirių: „Dirbtinai nesistengiam atsiriboti nei mes, nei jie [lenkai], bet vis tiek kiekvienas savo žiūri“²⁵. Tačiau atvirumas, atrodo, reiškiasi tik tam tikrose ribose, kur reikia parodyti pilietinį lojalumą ir sėkmingą adaptaciją kitos kultūros aplinkoje. Tuo tarpu tradicinėje kultūroje netgi pastebimas ribų nustatymas, kurį kai kas galėtų įvertinti net kaip tendenciją linkti į savotišką savanorišką segregaciją. Ji aiškinama būtinybe išlaikyti etninį tapatumą.

²² Ten pat.

²³ Anketa Nr. 12. Užrašyta 2005 m. birželio 14 d. Punske.

²⁴ Anketa Nr. 8. Užrašyta 2005 m. birželio 16 d. Punske.

²⁵ Anketa Nr. 32. Užrašyta 2005 m. birželio 15 d. Vidugiriuose.

Nors akivaizdu, kad tam tikrus dalykus kalendoriniuose bei šeimos papročiuose lietuviai yra perėmę iš lenkų, kaip antai, laistymąsi vandeniu antrą Velykų dieną arba Motinos dienos šventimą gegužės 26 d., daugelis apklaustųjų atkakliai tvirtino, kad savo tradicinėje kultūroje jie nieko nėra iš lenkų perėmę. Aiškinama taip: „Užtai ir laikėmės, kad nieko iš jų neperėmėm“²⁶. Teigiama, kad lietuviams nesą ką perimti iš lenkų, tai tik pastarieji su pavydu žiūrintys į lietuvių tradicinę kultūrą ir patys norėtų daug ką perimti. Kaip vieną iš tokių pavyzdžių nurodė, švenčiant Žolinės šventę, vietinių lenkų merginų norą taip pat apsirengti ne lenkiškais, o lietuviškais tautiniais rūbais, mat ankstesniojo Punsko klebono rūpesčiu tos šventės apeigoms bažnyčioje merginos buvusios aprenktos tautiniais kostiumais.

Punsco ir Seinų krašto lietuviai savo tradicinėje kultūroje išvelgia didesnę apeigų emocionalumą, dėl to - ir didesnę patrauklumą. Ypač tai akcentuojama kalbant apie kalendorinių švenčių papročius ir apeigas, tradicinį dainavimą bei giedojimą šermenyse. Būtent šiose srityse vietos lietuviai neabejoja savo tradicinės kultūros pranašumu prieš analogiškose srityse matomus reiškinius lenkų tradicinėje kultūroje. Apklaustieji teikė gausiai pavyzdžių, kad tą pranašumą susigalvojo ne jie patys, kad tai jiems pripažįsta ir lenkai. Tuo yra aiškinamas reiškinys, kad vietos lenkai lietuviškam dainavimui ir giedojimui yra daug pakantesni negu lietuvių kalbos vartojimui viešosiose vietose. Daugelis apklaustųjų nurodė, kad pobūviuose, kur yra mišri (lietuvių ir lenkų) kompanija arba pobūvio šeimininkai yra lenkai, jie patys prašo, kad lietuviai padainuotų savo dainų. Užfiksuota pasakojimų, kad per lenkų laidotuves prašoma, jog lietuviai pagiedotų lietuviškai²⁷. Vidutinio amžiaus ūkininkė iš Kampuočių kaimo teigė, kad pasitaiko, jog vietiniai lenkai dar gyvi būdami užsiprašo, kad per jų laidotuves būtų giedama lietuviškai. Respondente teigė nežinanti tokio nusiteikimo priežasčių, bet mananti, kad tai gali būti iš vaikystės atėję (pasak jos, „gal yra buvęs lietuvis“), o gal veikia įsitikinimas, kad lietuviškos giesmės suteikiančios šermenims daugiau iškilmingumo.

Punsco S.Dariaus ir S.Girėno mokyklos lietuviškų ir lenkiškų klasių mokinių, priklausančių tam tikros etninės kilmės šeimai, analizė rodo, kad, nors gana retai, vis dėlto lietuviškose klasėse pasitaiko mokinių, atėjusių iš mišrių lietuvių-lenkų šeimų. Pavyzdžiui, respondente iš Vaitakiemio aiškino, kad, be lietuvių sutuoktinio parodyto atkaklumo, tokį mišrių

²⁶ Ten pat.

²⁷ Anketa Nr. 29. Užrašyta 2005 m. birželio 15 d. Kampuočiuose.

šeimų pasirinkimą nulemia ir lietuvių tradicinės kultūros, lietuvių meno saviveiklos patrauklumas. Jos teigimu, būtent pastarasis veiksnys lemia ir tai, kad kai kurie mišrių šeimų palikuonys kartais patys apsisprendžia būti lietuvių etninės bendruomenės nariais.

Išvados. Ekspedicijoje surinkta medžiaga rodo, kad Punsco ir Seinų krašto lietuviai savo etninio tapatumo išlaikymui skiria labai didelį dėmesį. Etniškumo sureikšminimas čia siejamas ne tik su etninės bendruomenės garbe, tai laikoma ir esmine bendruomenės kultūrinio savitumo išlaikymo sąlyga.

Nepaisant to, kad demokratinėje Lenkijoje subjektyviųjų veiksnių, kurie praeityje reikėsi tam tikrų valdžios institucijų bei atskirų valdininkų veiksmų pavidalais, įtaka etninei asimiliacijai yra gerokai sumažėjusi, vietos lietuviai mato ir grėsmes, kylančias iš natūraliosios asimiliacijos. Todėl jų etninio tapatumo išlaikymo nuostatos turi aiškią etninės asimiliacijos prevencijos motyvaciją.

Punsco ir Seinų krašto lietuvių etnokultūrinių vertybių sistemoje svarbiausią vietą užima gimtosios kalbos respektavimas. Būtent kalboje šio krašto lietuviai „atpažįsta patys save“ ir savo esminį skirtumą nuo „kitų“. Gimtosios kalbos išsaugojimui, jos vartojimui švietimo sistemoje, bendruomenės kultūrinėje raiškoje ir bendruomenės narių gyvenimo kasdienybėje, ypač kalbos perdavimui jaunesnėms kartoms, yra skiriamas didžiausias dėmesys.

Demokratinėje Lenkijos visuomenėje traukiantis iš gyvenimo įvairiems etniniams stereotipams, kartu lietuvių bendruomenėje silpnėjant „priešiškos apsiausties“ jausenai, lietuviai savo asmeninėmis nuostatomis tampa atviresni lenkų kultūrai. Jie tampa atviresni ir natūraliajai etninei asimiliacijai. Šeima dabar nebeatlieka tokio svarbaus vaidmens stabdant etninę asimiliaciją, kokį atliko anksčiau, todėl svarbiausiu lietuviybės išlaikymo garantu krašte tampa ne šeima, o lietuvių bendruomenės kultūrinio elito veikla.

Vis dėlto tarp daugumos bendruomenės narių egzistuoja tvirtas įsitikinimas, kad šeima turėtų būti svarbiausias lietuviškumo išlaikymo veiksnys. Tarp daugumos krašto lietuvių yra įsitvirtinęs neigiamas požiūris į etniškai mišrias santuokas ir kartu jų asmeninio gyvenimo pavyzdžiais patvirtinamas prioriteto teikimas vientautėms santuokoms. Tačiau atsakymų į sutuoktinio pasirinkimo pirmumą sugretinimas su atsakymais į kitus klausimus parodė, kad tokios vedybinės nuostatos nėra joks nusiteikimas

prieš lenkus, jos tik atspindi vietos lietuvių būgštavimus dėl galimų etninės asimiliacijos padarinių.

Įteikta 2006 m. rugpjūčio mėn.

ETHNO-CULTURAL ATTITUDE AS A METHOD OF PRESERVING IDENTITY: THE LITHUANIANS OF THE PUNSKAS AND SEINAI REGION

Petras Kalnius

Summary

The data gathered by the author in the Punkskas and Seinai region shows that the regulations for preserving the ethnic identity of the several thousand member Lithuanian community there have the clear motivation of preventing ethnic assimilation. The Lithuanian primary schools and the Lithuanian high school, the church with masses in the Lithuanian language as well as the Lithuanian press during all of the 20th century and today are the most important goals of the Lithuanians in the region and provide conditions for maintaining an ethnic identity.

In the Punkskas rural district in which Lithuanians comprise 80 percent of the population, the Lithuanian community to some extent succeeded in expanding the boundaries of the use of the Lithuanian language beyond the family and Lithuanian school. The small community was able to form more than 20 various amateur collectives with a high degree of professionalism. The region's Lithuanian community has the firm belief that these collectives must unify the community, preserve the foundations of Lithuanian traditional culture, provide a colorful identity, increase the prestige of the Lithuanian minority in the state and in the society of the region in which they live. With this attitude the training and development of an individual ethnic consciousness is envisioned as is the formation of cultural regulations and value orientation.

An important role in preserving ethnic identity falls to the institution of the family. A majority of the members of the community have the conviction that a necessary condition for the demographic survival of the community is placing a priority on Lithuanian marriages because as most of the respondents declared, Lithuanian cultural orientation is abandoned in mixed marriages. An analysis of the data of the survey shows that this view is not tied with any antipathy toward Poles, but with the fear for the possible results of ethnic assimilation.

Petras Kalnius - humanitarinių mokslų daktaras.

Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.